

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ЯК ОСНОВА ВЕДЕННЯ ВИПАДКУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З НИМИ

Особи, які переміщені внутрі країни (згідно Керівних принципів УВКБ ООН з питання про переміщення осіб внутрі країни), визначаються як люди чи групи людей, які вимушені були рятуватися втечею або покинути свої домівки чи місця проживання, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини чи стихійних лих/техногенних катастроф, та які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни [1]. **Внутрішньо переміщеною особою [7]** є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Зазначені обставини вважаються загальновідомими і такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розмічених на веб-сайтах зазначених організацій, або якщо щодо таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення [7, с. 1]. Ця примітка є важливою для надання соціальних послуг ВПО без додаткових довідок, які витрачають час і обмежують екстрену допомогу.

Причинами масового внутрішнього переміщення осіб, сімей з дітьми в Україні є прагнення жити в безпеці, виїхати з-під обстрілів, неможливість жити на території, на якій відсутні умови для виховання, розвитку і догляду за дітьми, життя і роботи дорослих (відсутність продуктів харчування, води, світла, ліків, освіти, транспорту, втрата житла тощо). Багато домівок є розбомбленими і зруйнованими, що унеможлиблює повернення туди переселенців навіть після закінчення військового конфлікту. Переселенці з Криму виїжджають переважно з причин побоювання переслідувань з приводу громадської та журналістської діяльності тощо. Згідно з даними на 10 липня 2015 р., кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні склало 1 млн 382 тис.

осіб (повідомлення Організації Об'єднаних Націй на своїй сторінці в Twitter). Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, в Україні було зареєстровано 1 млн 341 тис. переселенців 15 червня. 19 червня в ООН заявили, що Україна займає 9 місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб [1]. На 6 лютого таких осіб вже зареєстровано 1 млн 640 тис. 335 осіб, з яких 1 млн 148 тис. 930 сімей звернулися за отриманням соціальної допомоги для оплати оренди житла, і 1 млн 061 тис. 504 сім'ям така допомога була призначена. Отже, проблема внутрішньо переміщених осіб, їх соціальної адаптації, захисту і відновлення прав набула в нашій країні масового характеру і світового масштабу. Тобто більша частина переселенців перебувають у складних життєвих обставинах. Зазначимо, що військовий конфлікт на Сході України привів до появи абсолютно нової проблеми в нашому суспільстві – значна кількість сімей та дітей, які зробили вибір залишитися громадянами України, вимушено покинули свої домівки внаслідок військового конфлікту, залишивши все своє майно, соціальні зв'язки, роботу, плани, налагоджене колись життя. Це є нові клієнти соціальних служб і користувачі соціальних послуг, яких раніше не було і які мають свої специфічні проблеми, що пов'язані із соціальною адаптацією та примиренням, на які треба адекватно реагувати на рівні держави, суспільства, громади, сім'ї, кожної особистості. Їм надаються адміністративні послуги, але для відновлення нормального життя сімей і дітей потрібні ще й соціальні послуги, більш тривала робота на основі проблемноорієнтованого і родинноцентричного підходу для кожної родини. Це вимагає розробки нового стандарту соціальних послуг в Україні, адресних для цієї категорії громадян. За даними УКВБ ООН, найбільша кількість ВПО розміщена у районах, що безпосередньо оточують зону, охоплену конфліктом, – у мирних районах Донецької та Луганської областей, а також у Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Після припинення вогню деякі переселенці починають повертатися в свої домівки, якщо є куди повертатися, але більша частина залишається жити на території, яка підконтрольна Україні. ВПО зі східних областей України на даному етапі складають 95% від загальної кількості переміщених українців, у той час як частка ВПО з Криму становить 5%. Однак кількість ВПО з Криму продовжує зростати [1; 4; 15].

Як свідчать проведені нами опитування фахівців соціальної роботи, які працюють з ВПО, сім'ї переселенців можуть проживати у родичів, самостійно, в місцях компактного проживання, але мають спільні проблеми, на які треба адекватно реагувати соціальним працівникам і громаді. Сьогодні говоримо про те, що є 2 категорії переселенців – 1) особи, які мали змогу самостійно за рахунок власних ресурсів купити або вийняти нове житло, знайти роботу і влаштуватися на новому місці, які не потребують і не просять допомоги, але лишилися з психологічними травмами та проблемами адаптації; 2) ті, хто цілком

залежить від державної, міжнародної, громадської, благодійної допомоги, мають багато проблем і не в змозі самостійно їх вирішувати із-за відсутності власних ресурсів. Станом на 16 жовтня 2014р. сукупність зареєстрованих ВПО включає 31% дітей%; 19% ВПО віднесені до категорії «літні люди або особи з інвалідністю». 66% дорослих ВПО – жінки[1; 4]. Таким чином, виїжджають в основному сім'ї, де головою родини є мати. Однак неповна сім'я, яка потрапляє в нові умови проживання, дає додаткове навантаження на жінок і обов'язок виконання ними функцій обох батьків відразу. Окрім цього, на них лежить турбота не тільки про дітей, а й про літніх членів родини. Що в цілому в екстремальних умовах може приводити до психологічних проблем саме у жінок. Офіційні дані [4] свідчать і про те, що їдуть із зони АТО також бабусі з дідусями з онуками, які, однак, не можуть законно представляти інтереси дитини. За результатами бесід із багатьма місцевими спостерігачами та НУО, які надають допомогу як зареєстрованим, так і незареєстрованим ВПО, УВКБ ООН стверджує, що чисельність незареєстрованих ВПО може бути як мінімум у 2-3 рази більшою, ніж чисельність зареєстрованих ВПО. Причиною нереєстрації ВПО є страхи, що бойовики на залишених територіях дізнаються про виїзд сімей і помстяться залишеним членам родини, знищать житло, майно тощо. Таким чином, проблеми вимушено переміщених осіб, дітей, сімей з дітьми є масовими, пов'язаними з порушенням їх багатьох прав унаслідок військового конфлікту, дистантністю сімей, їх майже повним розривом з минулим життям, необхідністю адаптації до нових умов проживання практично з чистого листа і без навіть необхідного майна для життя на фоні значних психологічних проблем. Це ставить в кут роботи з ними соціальних працівників проблему соціальної адаптації і примирення до нових умов життя в суспільстві [22; 23].

Першочерговими проблемами всіх вимушено переміщених осіб, сімей з дітьми є реєстрація, їжа, житло, соціальні виплати, освіта дітям, особливо в дитячих садках, послуги з охорони здоров'я, працевлаштування працездатних членів родини і забезпечення певного рівня життя родини для виховання, догляду і розвитку дітей, життя членів сім'ї. Відзначимо, що не всі переселенці шукають роботу, а ті, хто влаштувався не в місцях компактного проживання, по допомогу вже не звертаються після реєстрації і рішення названих першочергових задач. Окремо стоїть проблема психологічної адаптації до нових умов життя і психологічний стан переселенців, яка навіть за умов розв'язання всіх першочергових соціальних проблем довго ще дає про себе знати і позначається на самопочутті, поведінці, спілкуванні, стосунках переселенців, вимагає на своє вирішення професійними методами. Визначено [1; 4; 15], що у всіх ВПО діагностується психологічна травма.

Проблеми сімей з ВПО розглядаються як проблеми сімей в кризі. У дослідженнях часто зустрічаються терміни: кризові, надзвичайні, стресові ситуації, складні життєві обставини для особистості. Їх знання є

важливим для характеристики сім'ї та надання допомоги їй. Закон України «Про соціальні послуги» дає визначення складним життєвим обставинам, що є умовою надання соціальних послуг: «обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю чи станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла чи роботи, насильство, неповажне ставлення і негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлади, стихійне лихо, катастрофа та ін.)» [8, с. 1]. Таким чином, ВПО можуть бути за своїми проблемами бути віднесеними до СЖО відразу за кількома ознаками вразливості, що робить їх клієнтами соціальних служб, користувачами цілого спектру соціальних послуг (соціально-педагогічних, психологічних, правових, соціально-економічних, інформаційних, консультативних тощо), але на добровільних засадах [9]. Отже, складні життєві обставини також є кризою (критичною ситуацією), конкретизують її. Надзвичайні ситуації – це ситуації катастроф природного і техногенного характеру. Сучасні наукові дослідження визначають критичну ситуацію як таку, де людина стикається з неможливістю реалізації своїх бажань, цілей, цінностей [8]. Критичні ситуації небезпечні для осіб похилого віку і дітей, тобто тих, хто не здатний захищати свої права, турбуватися про своє життя і здоров'я. Критичні життєві ситуації у сім'ї можуть бути: усвідомлюваними та неусвідомлюваними; тривалими та екстремальними (травма); короткотерміновими або пролонгованими; емоційно складними (які людина може подолати сама, але які матимуть різні наслідки через афект) або з хронічною рольовою напругою; проблемними, як життєві труднощі (в певній діяльності, що не є комплексною проблемою сім'ї); складними, критичними, як сімейні труднощі, коли людині, сім'ї потрібна допомога ззовні, а стандартних, типових способів розв'язання ситуації вже не достатньо, або сім'я ними просто не володіє, де є невизначеність щодо подальших дій (ці сім'ї О. Кочубей та Н. Умарова [12] називають проблемними); кризовими, які вимагають пройти через конфлікти, мають ускладнення, що призводить до перелюду головних життєвих стратегій, ролей, структури, зразків поведінки [2; 6; 12; 13]. Дана класифікація показує сімейну кризу як глибинну та складну проблему кожного її члена, яка може бути цілком усвідомленою чи не зовсім усвідомленою, забарвленою різними переживаннями, стосується усіх ВПО певною мірою. Але її можна і треба подолати за умови підтримки і допомоги сім'ї та кожному її члену. Тільки час і послуги на це будуть різними. Критичні ситуації переживаються окремо кожним членом сім'ї і, враховуючи реакцію особи на проблему, можуть бути таких видів: стрес, фрустрація, конфлікт і криза [3]. Таким чином, можна розрізняти кризи особистості і кризи сім'ї, які взаємопов'язані, але криза сім'ї – ширша, включає до себе кризу особистості або призводить до неї і означає неможливість самотійно виконати свої функції, нормально

функціонувати. Узагальнимо фактори неблагополуччя сім'ї, яка є внутрішньо переміщеною: 1) сімейні стресори, які класифікуються за силою-слабкістю і тривалістю дії: травма (катастрофа, нещасний випадок – коротке за часом, але сильне за впливом явище – війна, смерть, несподіване розлучення); життєва подія (більш тривала подія, яка сильніше впливає на подальшу долю і життя – поява/вихід члена сім'ї, переїзд); хронічна рольова напруга (конфлікти, які накопичуються та не розв'язуються в ході виконання тих або інших соціальних ролей, при зміні ролей, появі нових ролей і навантаження); життєві труднощі (мікростресори: ті, що виникають при щоденній взаємодії з середовищем і, накопичуючись, являють собою більшу трудність, ніж будь-яка життєва подія (постійна нестача грошей, погане житло); 2) сімейні труднощі – конкретні вимоги до сім'ї, що пов'язані зі стресовою подією; 3) сімейна криза – нездатність сім'ї відновити стабільний стан у ситуації постійного тиску тих вимог, які змінюють сімейну структуру і способи взаємодії членів сім'ї, це максимальний сімейний стрес, з яким сім'я не впоралась; незворотна зміна в житті сім'ї, коли попередні, звичні ролі членів сім'ї стають неадекватними і здійснюється розпад попередніх зразків поведінки [13;20]. Таким чином, сім'ї з числа ВПО, можуть відчувати на собі одночасно кілька факторів сімейного неблагополуччя, що поглиблює кризу сім'ї та особистості.

Типові проблеми таких сімей визначено на основі інтерв'ю, спостережень, бесід з ними, узагальнення офіційних даних таким чином [21]:

1. Психологічні проблеми: а) загальні, притаманні всім членам родини: відчуття невизначеності – майбутнього і теперішнього стану, психологічні травми внаслідок того, що люди стали свідками руйнувань та насильства, війни, почуття провини – вони були за Україну, проти ДНР, ЛНР, а їм прийшлося покинути домівки і просити допомоги, наявність страху втрати своєї ідентичності, почуття жертвовності та віктимності внаслідок компактного проживання, відчуття – ми – біженці, від нас нічого не залежить, безпорадність, низька самооцінка або агресія, тривога за майбутнє, невимовне горе і біль, очікування поганого, страх перед змінами, відчуття безпорадності і незахищеності або гнів, агресія: «ми все втратили, нам потрібно допомогати», психологічні труднощі проживання в місцях компактного перебування переселенців, розлучення з домашніми тваринами при поселенні, новий досвід проживання в місцях компактного перебування внутрішньо переміщених осіб. Втрата батьками гарантій безпеки для своєї дитини внаслідок безпорадності в екстремальній ситуації. Зміна життєвих цінностей в родині. Відсутність критичного мислення, проблеми з керуванням своїм психологічним станом, виявом емоцій, емоційним насильством чи замкнутість, глибокі переживання. Є особисті життєві кризи і кризи родин, які накладаються одна на одну, погіршуючи життєдіяльність сім'ї.

б) Чоловічі проблеми: почуття провини за нездатність захистити і забезпечити родину, рідний край, за вимушене безробіття, складнощі з виявом емоційного тепла до близьких і рідних;

в) Жіночі проблеми: страхи, переживання за те, що трапилось і за майбутнє, повсякчасна турбота за дітей і членів родини в нових умовах, відчуття тривожності і підвищеної відповідальності за родину, почуття самотності;

д) дитячі проблеми: порушений емоційний розвиток внаслідок війни, із-за того, що діти стали безпосередніми свідками воєнних подій, учасниками вимушеної міграції: страхи, підвищений рівень стресу, злість, агресія, сум, невиплаканий біль, почуття незахищеності і безпорадності, тривога за майбутнє, очікування «поганого», страх перед змінами, низька самооцінка, почуття провини. Дітям важко висловити власну думку, себе. Спостерігається гнів, конфлікти з місцевими дітьми, відчуженість та ізоляваність – переселені діти грають окремо від місцевих. Можливе перерване навчання, втрата дошкільної і позашкільної освіти внаслідок переселення, новий дитячий колектив і нові умови проживання, нові соціальні зв'язки, які всі разом складають важке навантаження на дитину. Наслідком є травматичні дитячі ігри, депривація, дії, які повторюються в поведінці, деформація картини світу, проблеми уваги, пам'яті, навчання, різного роду страхи, травматичні сновидіння та порушення сна, психосоматичні порушення, які з часом можуть перейти в стійкі порушення здоров'я при відсутності медичної і психологічної допомоги дітям.

Економічні проблеми: часто відсутність роботи за фахом в новому місці проживання, складнощі з працевлаштуванням на новому місці, проблеми нестачі часу і грошей на перекваліфікацію для нового місця роботи – виплати здійснюються протягом 4-х місяців для працездатних осіб, що часто замало для оволодіння новою професією і знаходження роботи, відсутність вмінь сімейної економіки в екстремальних умовах.

Матеріальні проблеми: відсутність власного житла, проблеми придбання житла або пошуку вже оплачуваного житла через 6 місяців проживання в наданих владою безкоштовних приміщеннях, проблеми проживання у нових будівлях меншої площі, або компактно, на базах відпочинку, в дитячих таборах відпочинку, які непристосовані для щоденного побуту сімей, у модульних містечках, досить мала сума виплат на 1 члена родини-переселенця (842 гривні на житло для пенсіонерів протягом перших 2-х місяців), що замало для міста для наймання квартири, 442 грн на місяць виплат на 1 безробітного працездатного члена родини теж протягом 2-х місяців, половина суми протягом наступних 2-х місяців, проблеми оформлення виплат на дітей за відсутності батьків, які можуть законно представляти їх інтереси. При цьому спостерігається пенсійний туризм.

Соціальні проблеми: відсутність житла, яке цілком було б таким, яке покинули, скупченість сімей, інколи агресія в місцях компактного

проживання і наявність неформального лідерства, проблеми влаштування дітей в дитячий садочок унаслідок дефіциту місць в садках, переведення студентів ВНЗ на бюджетні місця в інші ВНЗ, організація дитячого оздоровлення і відпочинку влітку, зміна оточення міського на сільське, або стрес великого міста, відсутність побутових вмінь проживання в сільській місцевості, проблеми інтеграції в нову громаду. Окремо стоїть питання про розміщення переселених державних установ, які втратили свої окремі корпуси, лабораторії, кабінети тощо і які мають незручності на новому місці внаслідок обмеженості умовами для роботи. Факторами ризику сім'ї є як проживання з родичами в їх будинках, що несе психологічне, матеріальне навантаження на всіх дітей і дорослих, чи повна відірваність від кровних зв'язків, відсутність підтримки і допомоги, Проживання в новій громаді несе різне ставлення її мешканців до переселенців. Це залежить як від ресурсів громади – чи є вони, так і від ставлення, громадянської свідомості її мешканців, поведінки переселенців.

Соціально-педагогічні проблеми: формування нового образу життя сім'ї в нових умовах проживання, невміння визначати пріоритети розвитку для власної родини, ключових проблем, які потребують на розв'язання в першу чергу, відсутність у членів сім'ї життєвих умінь в екстремальних умовах.

Соціально-медичні проблеми – спостерігаються в основному в осіб, які мають хронічні хвороби (видача ліків для хворих на цукровий діабет, муковісцидоз, проведення гемодіалізу тощо). Проблем масового зараження, інфекцій не спостерігалось внаслідок свідомості громадян і своєчасної допомоги на місцях.

Юридичні проблеми – відсутність статусу переселенця з зони АТО, прагнення його мати для відновлення всього втраченого майна, відсутність можливості компенсувати втрати державою – агресором (відповідно до Закону «Про боротьбу з тероризмом»), невизнання документів про освіту, які видані в ЛНР, ДНР в Україні, реєстрація дітей на новому місці проживання, які виїхали з дідусями, бабусями, а батьки залишилися охороняти від мародерства домівки.

Відзначимо регіональні проблеми внутрішньопереміщених осіб: у регіонах, які близькі до ДНР, ЛНР, у переселенців спостерігається низька мотивація до адаптації на новому місці проживання внаслідок бажання повернутися в свої домівки; низька мотивація до праці внаслідок неможливості компенсувати заробітки шахтарів, висококваліфікованих робітників на інших територіях, де менші зарплати і немає таких розвинутих галузей, часто роз'єднані сім'ї, де частина родини залишилася на окупованих територіях, а частина перебуває на тій, яка підконтрольна Україні.

Ситуація переселення вже сама по собі спричиняє стан дезадаптації [15]. Люди розривають налагоджені стосунки з середовищем, роботою, друзями і лишаяться самі в нових умовах проживання. Вимушене ж

переселення супроводжується значними психологічними і матеріальними проблемами. Саме ці проблеми визначають вразливість внутрішньо переміщених осіб, сімей та дітей. Але ступінь їх вразливості різна і залежить від адаптаційного потенціалу сімей, їх ресурсів. Отже, криза є комплексним явищем, стосується всіх функцій сім'ї, не тільки щодо виховання дітей, а проблеми у виконанні функцій є взаємопов'язаними і взаємозалежними, розв'язання однієї з них не сприяє подоланню кризи в цілому. Тому ці сім'ї є вразливими, потребують на соціальні послуги, вкупі з адміністративними, які разом допомагають долати кризу сім'ї та є тривалими і стосуються всіх функцій родини. За дослідженням В. Савки, сім'я спрямовує свої зусилля на розв'язання тих проблем, які є найважливішими для неї на даний момент, враховуючи водночас і перспективи свого розвитку [19, с. 40]. Отже, зусилля сім'ї спочатку спрямовані на переїзд і забезпечення базових потреб членів родини. На це й спрямовані адміністративні послуги, які надає держава як підтримку переселенцям. Але тривалі проблеми – щодо забезпечення інших потреб людини, у т.ч. соціальних і духовних, не так швидко можна розв'язати, для цього потрібні соціальні послуги. Відзначимо, що подолання цих проблем приводить до суттєвих змін у структурі сім'ї, стосунках її членів між собою і стосунках сім'ї із середовищем, викликає проблеми соціалізації сім'ї, її адаптації та набуття автономності в нових умовах життя. Тут доцільним є звернення до потенціалу сім'ї і потенціалу громади як до опори для подолання протиріч. **Наслідки** нерозв'язання цих проблем є багатоаспектними і важкими як для окремої особистості, так і для нашого суспільства в цілому – від втрати почуття патріотизму і зневіри в собі у переселенців, тривалого стресу, страхів, тривоги – до втрати і значних розладів здоров'я, життєвих перспектив, невиконання своїх громадянських обов'язків окремими особами, зневіри їх у владі і ідеалах суспільства, від конфліктів на побутовому ґрунті в родині, громаді – і до конфліктів в суспільстві, розуміння агресії і насильства, зброї, сили як дієвого методу подолання будь-яких проблем в суспільстві.

Які основні нормативно-правові акти регламентують соціальну роботу щодо адаптації і примирення внутрішньо переселених осіб, сімей з дітьми?

Створення різноманітних умов в суспільстві для реалізації прав внутрішньо переселених осіб, сімей з дітьми регулюють Конституція України, Конвенція про права дитини, Європейська соціальна хартія та ін. міжнародні і вітчизняні документи, а також вітчизняне законодавство про соціальну роботу, про захист сімей, дітей, про державне управління, а також місцеве самоврядування, яке сьогодні безпосередньо опікується в громаді правами ВПО.

Відзначимо, що згідно чинному законодавству, внутрішньо переміщені особи мають такі права: на безпечні умови життя і здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на

території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено; сприяння у переміщенні її рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє постійне місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування; безкоштовний проїзд для повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення; отримання гуманітарної та благодійної допомоги.

Зареєстрована внутрішньо переміщена особа, яка звільнилася з роботи, за відсутності документів, що підтверджують факт звільнення (припинення зайнятості), періоди трудової діяльності та страхового стажу, реєструється як безробітна та отримує допомогу по безробіттю, соціальні та інші послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття відповідно до чинного законодавства. У разі неможливості продовження роботи (іншого виду зайнятості) за попереднім місцем проживання, для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю особа може припинити трудові відносини, надавши нотаріально посвідчену письмову заяву про припинення працівником трудових відносин з підтвердженням того, що ця заява надіслана роботодавцю рекомендованим листом. Взята на облік внутрішньо переміщена особа, яка не має документів, необхідних для надання статусу безробітного, отримує такий статус без вимог, що застосовуються за звичайної процедури. До отримання документів та відомостей про періоди трудової діяльності, заробітну плату (дохід), страховий стаж допомога по безробіттю цим особам призначається у мінімальному розмірі, встановленому законодавством України на випадок безробіття. (Закон про ВПО).

Таблиця 1.

Нормативно-правова база соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, сім'ями з дітьми

1. Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" № 1706-VII від 20.10.2014	Цей Закон відповідно до Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.
2. Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" від 15 квітня 2014 року № 1207-VII	Визначає, що основою гуманітарної, соціальної та економічної політики держави Україна стосовно населення тимчасово окупованої території України є захист і повноцінна реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у тому числі корінних народів та національних меншин.
3. Закон України "Про створення вільної економічної зони "Крим" та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України" № 1636-VII від 12.08.2014	Є спеціальним законом, що визначає особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України згідно із статтею 13 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", створює вільну економічну зону "Крим" (далі – ВЕЗ "Крим"), та врегульовує інші аспекти правових відносин між фізичними і юридичними особами, які знаходяться на тимчасово окупованій території або за її межами.
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України" 211-VIII від 02.03.2015	Врегульовує оподаткування благодійної допомоги особам, які проживають в зоні АТО чи в Криму, або є вимушено переселеними з цих територій
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги" 1668-VII від 02.09.2014	внесено зміни в оподаткування благодійної допомоги в частині ПДФО та податку на прибуток. Вони торкнулися тих осіб, які постраждали внаслідок подій, що почалися 21 листопада минулого року. Змінами до Закону України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" N 5073-VI від 05.07.2012 р. передбачено створення Реєстру волонтерів АТО.
Закон України № 245-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 05.03.2015 року № 245-VIII	внесено зміни до законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та врегульовано питання посилення соціального захисту безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб, недопущення звуження прав безробітних громадян та розширення можливості участі зареєстрованих безробітних у громадських роботах суспільно-корисного спрямування. Урегульовано питання щодо призначення та виплати допомоги по безробіттю внутрішньо переміщеним особам, які не мають документів, необхідних для надання статусу безробітного.

Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 року № 1669-VII	Цей Закон визначає тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення.
Закону «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»	Визначає коло осіб, для яких встановлені нормативи соціальних послуг; забезпечена можливість визначення переліку, видів, обсягів, норм та нормативів соціальних послуг, що надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів
Закон України «Про місцеве самоврядування»	визначає мінімальний рівень соціальних потреб як гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на душу населення в межах усієї території України.
Закон України «Про місцеві державні адміністрації»	відносить до повноважень місцевих органів влади, зокрема, здійснення функцій соціального захисту населення.
Міністерство соціальної політики України, наказ від 05.01.2015 № 1 про затвердження стандартів надання послуг соціальної підтримки населенню	Затверджено стандарт надання послуги з призначення та виплати одноразової матеріальної допомоги інвалідам та непрацюючим малозабезпеченим особам та стандарт надання реабілітаційних послуг інвалідам та дітям-інвалідам
Міністерство соціальної політики України, наказ про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування, від 02.07.2015 № 678	Затверджує Державний стандарт соціальної послуги консультування, визначає види консультування
Постанова КМУ від 8 липня 2015 р. № 505 «Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки»	Метою основних напрямів є забезпечення зайнятості та підвищення конкурентоспроможності внутрішньо переміщених осіб на ринку праці шляхом їх професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації. Створення умов для роботи зазначених осіб сприятиме зниженню рівня соціальної напруженості в суспільстві, вирішенню питань їх матеріального забезпечення. Наголошує, що вирішення питань працевлаштування внутрішньо переміщених осіб можливе шляхом застосування комплексного підходу, що передбачає створення економічних та фінансових умов, зокрема здійснення інвестицій для створення нових або адаптації наявних робочих місць для таких осіб, а також умов для їх професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації.

Щодо надання правового захисту внутрішньо переміщеним особам. Так, у жовтні партнери УВКБ ООН в Україні «надали понад 19500 консультацій для ВПО та осіб, які проживають у зоні конфлікту. На підконтрольній уряду території Донецької області партнер УВКБ ООН, Станція «Харків», надав 1 966 загальних інформаційних

консультацій, 586 юридичних та 831 психосоціальних консультацій, соціальні консультації було надано 862 особам та 138 особам – консультації з працевлаштування. Партнер УВКБ ООН, «Слов'янське серце», надав інформаційну допомогу 1 090 особам, а також 738 юридичних консультацій, 669 психосоціальних, 2 079 соціальних, 287 консультацій з працевлаштування. Гуманітарна місія «Проліска» надала 4 057 інформаційних консультацій та допомогла 1 286 особам в вирішенні індивідуальних справ. Більшість консультацій (між 57 та 89 відсотками) було надано жінкам. Основні проблеми включали питання гуманітарної допомоги, житла, зайнятості, підготовки до зими, відновлення соціальної допомоги, актів громадянського стану, перетину лінії розмежування, спадкування, опіки та піклування, сім'ї, тривоги та депресії. На території центральної та західної України партнер КримSOS надав 807 юридичних консультацій та вторинну юридичну допомогу у 192 справах. Партнер УВКБ ООН на невідконтрольних урядових територіях Донецьку, «Максимал», надав 1265 інформаційних консультацій, 362 юридичних, 454 психосоціальних, 312 соціальних консультацій та здійснив 47 візитів мобільних команд. Було проведено п'ять психологічних заходів за участі 93 дітей. Партнер НУО «Мост» надав 281 інформаційних, 183 психосоціальних, 24 юридичних консультацій та тренінги особистісного розвитку для 266 осіб. Партнер УВКБ ООН, НУО «Центр Розвитку Донбасу» (DDC), надав 62 юридичні консультації та провів 60 майстер класів особистісного та професійного розвитку для 467 осіб. Окрім цього, 30 осіб відвідали будівельні курси. На невідконтрольній урядовій території Луганську відділ з правових питань УВКБ ООН надав 30 юридичних та 32 телефонних консультацій» [24]. Ці дані свідчать про комплекс проблем переселенців і необхідність мультидисциплінарної допомоги, поєднання зусиль фахівців різних сфер.

Хто може надавати соціальні послуги сім'ям з дітьми, які стали внутрішньо переселеними?

- державні та комунальні установи, НДО, фізичні особи. Серед них: уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю; фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. До уповноважених органів належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування.

Особливості виявлення сімей/дітей з ознакою вразливості – ВПО. Такі сім'ї здійснюють реєстрацію, прибувають самостійно або організовано, безкоштовним транспортом, адміністративні послуги їм починають надаватися ще на вокзалах (у т.ч. первинна правова допомога), тому виявити їх можливо або в міграційній службі (самостійне прибуття на нове місце проживання своїм транспортом) або

на вокзалах (якщо виїжджають організовано безкоштовно залізничним транспортом або автобусами). Доцільно разом з адміністративними послугами в міграційній службі та на вокзалах відразу повідомляти приїжджим і про можливості соціальних послуг як допомоги в реалізації порушених прав ВПО, адаптації на новому місці, про суб'єктів цих послуг у регіоні. Прикладом такої роботи є досвід роботи «Станція Харків», яка має за мету екстренну допомогу ВПО: створення пунктів допомоги та інформування на прикладі роботи волонтерського пункту на залізничному вокзалі [17]. Для зустрічі ВПО на вокзалі в Харкові відпрацьовано ефективний алгоритм адміністративних і соціальних послуг [17]:

Реєстрація до бази звернень.

Перша психологічна допомога.

Прояв турботи та доброзичливості – гарячий чай, їжа, теплі речі, ліки.

Інформування про можливості отримання допомоги, реєстрацію та права.

Допомога у забезпеченні транзиту переселенцям, що їдуть з зони АТО в інші регіони країни: консультації щодо можливостей розміщення та працевлаштування, оформлення безкоштовних квитків через ДСНС.

Надання консультацій та переадресація особливо складних ситуацій.

Зворотній зв'язок, моніторинг дотримання прав ВПО та надання державних послуг.

Пошук ресурсів для надання допомоги, поширення інформації про ситуацію у соціальних мережах.

Збір статистичних даних, за допомогою яких формуються пропозиції до влади та органів місцевого самоврядування.

Але часто на цьому проблеми переселенців не завершуються, потрібна подальша соціальна робота в залежності від вразливості сімей та подолання їх СЖО. Основною з них є соціальний супровід як основа ведення випадку, який враховує індивідуальні складні проблеми клієнтів, які вони не можуть розв'язати самі і це погіршує далі життєдіяльність родини і дитини.

Інструкція з оцінки потреб сімей з ВПО розроблена КМЦСССДМ, діє на його території. Наведемо її короткий огляд. Оцінка потреб – процес збору, узагальнення та аналізу надавачами соціальних послуг інформації про індивідуальні потреби жінок/чоловіків, дівчат/хлопців, сім'ї та їх складні життєві обставини з метою визначення переліку та обсягів соціальних послуг, яких вони потребують, впливу цих послуг на процес подолання складних життєвих обставин. Передбачає початкову оцінку, оцінку безпеки дитини, а також, при необхідності, здійснення комплексної оцінки потреб сім'ї/ дітей. Початкова оцінка потреб здійснюється протягом 7 робочих днів від відкриття випадку послуг і завершується прийняттям висновку про надання послуг при їх

необхідності протягом наступних 7 днів. Комплексна оцінка потреб здійснюється протягом 30 днів після проведеної початкової оцінки, передбачає поглиблене вивчення сім'ї та її СЖО, визначення ключових проблем сім'ї, її сильних сторін, ресурсів, оточення, розробку і підписання сторонами індивідуального плану надання соціальних послуг. Оцінка потреб дитини та її сім'ї передбачає визначення потреб дитини з сім'ї ВПО: її здоров'я, навчання та досягнення, сімейні та соціальні стосунки, самоусвідомлення та самопрезентацію, самообслуговування. Таким чином, звертати увагу при оцінці потреб сім'ї/ дитини потрібно на повноту родини, її психологічний стан, наявність ресурсів і соціальних зв'язків, матеріальний стан для задоволення базових потреб дитини та дорослих, мотивацію до співпраці з соціальним працівником. Як правило, користувачі соціальних послуг або готові співпрацювати з соціальними працівниками для рішення своїх проблем, усвідомлюють більшість з них, або вичікують можливості повернення в рідний край, перекладають відповідальність і вину за події на інших і не готові докладати зусиль для подолання СЖО. Тоді виникає проблема мотивації до співпраці з соціальними працівниками і потрібне стимулювання батьків для розв'язання проблем родини. Робиться висновок про оцінку потреб дитини та її сім'ї, в якому обов'язково вказуються:

1. Задоволення потреб дитини: Чи забезпечені основні потреби дитини у харчуванні, одязі, умовах проживання? Чи потребує дитина тимчасового розміщення в патронатній сім'ї? Чи спостерігаються у дитини ознаки стресу? Чи потребує дитина допомоги чи консультації практичного психолога? Чи потребує дитина медичної допомоги? Чи потрібно відновлювати (створювати) соціальні зв'язки дитини

2. Стан батьків та їхнього батьківського потенціалу: Чи здатні батьки (дорослий, який представляє інтереси дитини) виховувати дитину? Чи потрібна допомога батькам щодо пошуку роботи, житла? Чи потребує родина супроводу соціальних служб. Чи потребують батьки медичної допомоги?

3. Оцінка факторів сім'ї та середовища: Чи планує родина повернутися додому (місце реєстрації)? Чи існують у родині конфлікти через проведення АТО, які негативно впливають на дитину, є загроза її життю і здоров'ю? Чи є проблеми взаємодії з іншими: дружиною/чоловіком/дітьми, сусідами, друзями, у навчальному закладі тощо? Чи потрібна психологічна допомога батькам чи особам, які їх замінюють?

За ступенем впливу СЖО на стан членів сім'ї/дитини можуть бути: простий випадок, випадок середньої складності, складний та екстрений, які визначаються на основі початкової оцінки потреб через застосування методів діагностики. Обов'язково враховується інформація від дитини, від її батьків або осіб, які їх замінюють, інша одержана інформація, фіксуються по кожному пункту ознаки СЖО. Початкова оцінка потреб дитини з сім'ї з ВПО звершується актом, в якому подаються дані та

ознаки СЖО як дитини, так і її батьків, факторів сім'ї та середовища. Діагностика СЖО сімей та дітей з ВПО здійснюється через такі методи, як спостереження, вивчення продуктів діяльності, експертні оцінки, створення діагностичних ситуацій, опитування (усне (бесіди, інтерв'ю), письмове (тестування, анкетування)), використання в разі необхідності, проєктивних та ін. методик для виявлення причин і наслідків проблем, збір та документування фактів та інформації, обстеження житлово-побутових умов, аналіз інформації та її уточнення, узагальнення даних. Можуть за потребою застосовуватися методи ранжування альтернатив, екокарти, сімейного портрета, скульптури сім'ї, педагогічні ситуації, генограми, біографічний метод тощо [20].

Прийняття рішення щодо подальшої роботи з такими сім'ями.

У бланку початкової оцінки зазначається, які наступні дії цій родині потрібні: комплексна послуга (соціальний супровід) чи одноразові послуги/надання матеріальної допомоги (не більше 2 послуг). Дослідження свідчать про такі критерії для початку роботи за моделлю «ведення випадку» – пропозицією соціального супроводу сім'ї [17]: 1. Звернення переселенця містить більш ніж два проблемних запити і передбачає довгострокову спільну діяльність та роботу за індивідуальним планом; 2. Переселенець задовольнив нагальні базові потреби і звернувся за допомогою, для надання якої потрібно залучення додаткових ресурсів; 3. Переселенець не може самостійно отримати доступ до життєво необхідної йому послуги (лікування, оформлення групи інвалідності, працевлаштування тощо). У разі, якщо повідомлена інформація про сім'ю чи дитину містить інформацію про загрозу життю і здоров'ю дитини, залишення дитини, дії соціального працівника повинні здійснюватися відповідно до п. 3,4,8 Постанови КМУ №866. Укладання угоди про надання соціальних послуг повинно здійснюватися разом з членами родини за їх згодою при наявності мотивації до співпраці з соціальним працівником для подолання проблем родини. Укладання угоди щодо надання соціальних послуг здійснюється на основі поінформованої згоди батьків або осіб, які їх замінюють.

Тому формування позитивної мотивації у членів сім'ї до співпраці з соціальним працівником є важливим кроком у розв'язанні проблем сім'ї з дітьми і може здійснюватися як [20]:

1) стимулювання (зовнішній вплив, що за певних умов вимагає конкретної діяльності і поведінки, навіть якщо особистість має інші інтереси, потреби). Стимулами можуть бути речова допомога, грошова допомога, сприяння у перенавчанні, працевлаштуванні, самозайнятості, сприяння позбавленню (відновленню) батьківських прав, роз'яснення переваг співпраці;

2) активізація спонукань до спільної діяльності, що вже є у членів сім'ї, але у наявності вони неусвідомлені чи відсутні умови для їхньої реалізації. Активізація може здійснюватися як технології соціальної реклами, встановлення контактної взаємодії тощо.

Усвідомлення спонукань здійснюється за рахунок рефлексії і самооцінки, а їхній розвиток – через приклад, перспективу, переконання, інформування, що допомагають особистості зробити вибір у бік співпраці. Формування позитивної мотивації у сім'ї до співпраці може здійснюватися на основі прагнення зберегти цілісність сім'ї, використанню у методики «збагачення» або укріплення сім'ї. Вона спрямована на активізацію сім'ї і може застосовуватися як складова допомоги і самодопомоги, передбачає повернення до сімейних цінностей на основі усвідомлення їхнього пріоритету над іншими і підпорядкування всіх ресурсів сім'ї цій ідеї. «Збагачення» сім'ї передбачає оцінку її сильних сторін (відданість родині, любов і вдячність, позитивне спілкування, спільне проведення часу, духовне благополуччя, здатність долати стрес та кризи; вивчення джерел, які можуть допомогти сім'ї стати благополучною: книг (у тому числі з проблем керування фінансами, формування самооцінки, піклування тощо), інтернет-сайтів про вакансії, про виховання дітей; відвідування семінарів щодо укріплення і розвитку сімейних стосунків, економічної культури, пошуку роботи тощо; отримання допомоги від психолога, педагога у розв'язанні внутрішніх та міжособистісних проблем, які заважають кар'єрі, перекваліфікації чи перенавчанню, організації зайнятості; відвіданні курсів формування лідерських умінь; вивчення родинних традицій і можливостей нової моделі сімейного життя; вивчення інтересів і потреб членів сім'ї, які можна розвивати або об'єднати для розв'язання матеріальних проблем; пошук НДО, що розв'язують проблеми, подібні проблемам власної сім'ї; пошук державних установ, які опікуються сім'ями, дітьми; вивчення соціальної реклами, інформації про вакансії, навчання у ЗМІ, опора на дружні зв'язки тощо; вибір ресурсів та користування ними відповідно до плану подолання проблем сім'ї, враховуючи її сильні сторони і розвиваючи її слабкі сторони як складову потенціалу для збереження цілісності, підвищення соціального статусу родини. «Збагачення» сім'ї дозволяє її членам впорядкувати і перебудувати стосунки між собою і навколишнім середовищем. Методика спрямована на самостійне розв'язання сім'єю проблем на основі самоосвіти і звернення до фахівців на окремих етапах. Тут доцільною стає соціальна реклама для вибору сім'ями варіантів допомоги, яку вони можуть отримати в соціальних службах.

У залежності від складності випадку процедура прийняття рішення про надання послуг може бути різною. У простому випадку батьки обирають послуги. Надавач послуг лише інформує їх про наявні послуги та можливі види державних виплат та допомог, надавачів послуг. У випадку середньої складності надавач послуг пропонує батькам укласти договір про соціальний супровід, надання послуг. У складному випадку повинно бути рішення дорадчого органу (комісія із захисту дітей) про взяття сім'ї під соціальний супровід, формування міждисциплінарної команди, після чого здійснюється укладання договору з сім'єю. В

екстремному випадку повинно бути рішення комісії з захисту прав дітей, органу опіки та піклування, рішення суду, обов'язкові дії та заходи, які визначені цими органами та установами.

Планування роботи можливе за умов наявності довіри між соціальним працівником і членами родини, позитивної мотивації членів родини до співпраці з ним. Змістом планування є соціальні послуги, які орієнтовані на розв'язання ключових проблем сім'ї/дитини, підтримку на час подолання їх наслідків, насаження сім'ї на використання своїх ресурсів та сильних сторін, постановку і прийняття сім'єю короткотермінових та довготермінових цілей. При цьому здійснюються діяльнісний, проблемно-орієнтований і родиноцентричний підходи – план складається за проблемами сім'ї та їх наслідками, що зазначено в ознаках СЖО, в початковій оцінці, передбачає пріоритет інтересів дитини і збереження цілісності родини. Методами планування роботи можуть бути: показ перспективи: довготермінової, середньо- та короткотерміновою, метод консервативного планування (від досягнутого), метод адаптивного планування (від необхідного), а якщо таких сімей багато в регіоні – програмно-цільовий метод (від 100000 осіб) [20].

При визначенні пакету соціальних послуг сім'ям з дітьми, які є ВПО, доцільно враховувати етапи адаптації людини до екстремальних умов життя і діяльності: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна адаптація [10; 11; 16]. Тобто перше успішне подолання проблем сімей та дітей, які є ВПО, не є цілковитою ознакою успіху, потрібна ще тривала робота з проблемами (усвідомленими чи неусвідомленими), їх причинами і наслідками, робота над психологічною і подальшою соціальною адаптацією і подоланням пережитих психологічних травм. Це означає включення в пакет соціальних послуг послуг щодо соціальної профілактики, соціальної реабілітації. Пережитий тривалий стрес у вигляді різних механізмів психологічного захисту може приводити як до мобілізації, активності людей до адаптації, так і до появи загрози життю і здоров'ю дорослих і дітей, пасивності, шкідливих звичок тощо. Фрустрації можуть виявлятися як у позитивних, так і негативних реакціях людини. Позитивні реакції виявляються у конструктивних рішеннях, подоланні проблем і перешкод [18]. Саме це і потрібно для успішної соціальної адаптації сімей з дітьми в нових мовах життя. Успішній соціальній адаптації сприяє мобілізація внутрішніх ресурсів людини, якщо вони ще не остаточно витрачені і людина не виснажена. Тому потрібні послуги з подолання негативних фрустрацій та послуги з формування стресостійкості, вмінь мобілізації, формування активності і самостійності, вмінь позитивного вияву фрустрацій. Примирення є складовою та умовою соціальної адаптації ВПО і передбачає налагодження стосунків як в громаді, так і впорядкування свого внутрішнього світу у таких членів родини, прийняття нових умов життя навіть із втратами і негараздами, погодження навіть на

несправедливість, яка з ними сталася у порівнянні з іншими громадянами України і знаходження в собі сил почати життя з нової сторінки без образ і засмучень. Зовнішнє примирення – в громаді – можливе за умов порозуміння та діалогу сторін, застосуванню при необхідності медіації, фасилітації, виявленню емпатії, здійснення ефективної комунікації без насилля, надання можливості бути почутим усім сторонам, організації спільних практичних дій, які забезпечують інтеграцію переселенців в громаду. Внутрішнє примирення є психологічною проблемою і залежить як від активності особистості, її фізичного стану, життєвих цінностей, пріоритетів, роботи над своїми емоціями (їх проживання, виплескування, формування нових), так і від зовнішнього примирення, яке може бути успішним і сприяти внутрішньому примиренню, так і неуспішним і посилювати внутрішнє неприйняття нових умов, заважати соціальній адаптації ВПО. Досвід фахівців, які працюють з переселенцями, говорить про те, що найбільш успішно адаптуються і приймають нові умови життя діти і жінки. У той час як пенсіонери і чоловіки, інваліди роблять це значно важче.

Таким чином, пакет соціальних послуг для ВПО визначається на основі проблем клієнтів, повинен враховувати етапи соціальної адаптації, проблеми примирення в громаді і сім'ї, орієнтацію на збереження цілісності родини, права дитини, а також передбачає в залежності від визначеної складності випадку різні соціальні послуги.

Основним методом соціальної роботи з ВПО сьогодні є ведення випадку, під яким розуміють такий спосіб здійснення соціальної роботи, метою якого є формування у дезадаптованої людини навичок самостійного вирішення проблем задля успішної адаптації у соціумі. Метою ведення випадку переселенця є соціальна адаптація до нових умов життя, що сприяє реінтеграції вимушено переміщеної особи в українське суспільство. Зазначимо, що адаптація є результатом розв'язання послідовно повторюваних ситуацій, процес їх подолання, в ході якого особистість використовує вже набуті вміння і механізми поведінки або відкриває нові способи поведінки і розв'язання задач, засвоює новий досвід поведінки [5, с. 25]. Тому для успішної соціальної адаптації дітей і дорослих, які є ВПО, важливо навчати і інформувати про шляхи розв'язання проблем, роз'яснювати алгоритм дій, переконувати, показувати зразки дій, наводити приклади, ілюстрації, демонстрації, аналізувати ситуації, виконувати вправи, перевіряти і корегувати дії. Це вимагає в соціальному супроводі таких сімей застосування таких форм як лекції, індивідуальні просвітні бесіди для формування знань та переконань, мотивації до розв'язання своїх проблем, а також для формування умінь – тренінги, групи підтримки тощо. Існує потреба у виїздах бригад фахівців в місця компактного проживання ВПО – лікарів для профілактичного обстеження, юристів для консультацій, працівників центрів зайнятості для навчання активній самодопомозі безробітних, психологів для проведення групової терапії, медіації тощо. Критеріями

закриття випадку є успішна соціальна адаптація сім'ї в новій громаді, що означає подолання ознак СЖО, які виявлені в початковій оцінці потреб, позитивна оцінка отримувачем послуг своїх можливостей а здатності в подальшому попереджувати та долати СЖО, нести відповідальність за власну життєдіяльність, знання про свої права ВПО, людські права і вміння користуватися ними [15; 17; 20].

Відзначимо, що ведення випадку – це відповідальність як соціального працівника, так і клієнта, про що і заключається угода для подолання проблем сім'ї у супроводі. Але відповідальність за зміни у власному житті, взагалі за своє життя і користування своїми людськими правами несе клієнт (батьки). При цьому сім'я може скористатися запропонованими їй соціальними послугами, а може і ні. Втручання можливе лише за умов загрози життю і здоров'ю дитини, коли сім'я стає об'єктом соціальної роботи і дитину ізолюють від загрози життю і здоров'ю.

Якими є основні ризики (труднощі, застереження) та рекомендації щодо роботи з сім'ями, особами, які мають такі ознаки вразливості?

1. Увага повинна приділятися психологічному стану дітей і дорослих, який може вибухнути в будь-який час проявом агресії, відчаю, довести до самогубства, неадекватної поведінки, втомленості і стану здоров'я не тільки дітей, але й дорослих – оскільки стрес для ВПО є тривалим, травмуючим і охоплює всі сфери життя.

2. Подолання проблем ВПО залежить не тільки від допомоги і підтримки, але й від створення умов для самопомоги, вияву власної активності для відбудови свого життя. Викоренення споживацьких настроїв є умовою успішної соціальної адаптації і примирення в новій громаді.

3. Потрібна робота в суспільстві і громаді щодо формування толерантності, культури миру як для успішної соціальної адаптації ВПО, так і для профілактики агресії і конфліктів в суспільстві, потрібна позитивна модель подолання проблем ВПО, навчання примиренню в громаді, що пропагуються в ЗМІ, передачах, фільмах.

4. Сегрегація ВПО може як посилити їх потенціал у відновленні своїх прав і розбудові життя, так і сприяти формуванню споживацьких настроїв, формуванню пасивності і байдужості до свого життя.

5. Відновлення втраченого майна повинно бути юридично оформленим і практично доступним для кожного переселенця.

6. Потрібна державна комплексно-цільова програма допомоги ВПО та учасникам АТО (на зразок програми зайнятості КМУ для ВПО), оскільки проблема набула масштабу більш, ніж 100000 осіб і не може бути вирішеною реформуванням лише сфери соціальних послуг.

7. Потрібна спеціальна підготовка працівників для роботи з ВПО відразу у мультидисциплінарних командах громади для здійснення успішного соціального супроводу таких сімей.

8. Важливим кроком подолання проблем ВПО є формування в них позитивної мотивації до співпраці з соціальними працівниками і до подолання проблем своєї адаптації до нових умов життя. Це утруднюється невизначеністю майбутнього залишених регіонів і надією на повернення в залишені домівки. Але повернення в уцілілі домівки не гарантує повернення колишньої роботи, заробітної платні, соціальних зв'язків, становища тощо. Це означає, що треба спонукати ВПО усвідомлювати для себе ці труднощі і робити вибір для своєї родини – чи треба повертатися назад, чекати завершення конфлікту, чи осісти вже на новому місці і починати жити новим життям вже зараз.

Список використаної літератури

- 1. Внутренне** перемещенные лица./http://www.refworld.org.ru/idps.html **2. Варбан Е. О.** Типология критических жизненных ситуаций та психологичні особливості реагування на них / Е. О. Варбан // Вісник АПСВ ФПУ. – 1999. – № 2. – С. 176–183. **3. Василюк Ф. Е.** Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций / Федор Ефимович Василюк. – М. : изд-во МГУ, 1984. – 200 с. **4. Експрес** оцінка психологічного становища дітей в Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Rapid_Psychosocial_Assesment_of_Children_in_Donetsk_Oblast_ua.pdf **5. Енциклопедія** для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с. **6. Життєві** кризи особистості: у 2 ч. / [за ред. Донія В. М., Сохань Л. В., Єрмакова І. Г. та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч.1: Психологія життєвих криз особистості. – 354 с. **7. Закон** України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 **8. Закон** України «Про соціальні послуги» / <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15> **9. Закон** України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. – Голос України. – 27 липня 2001. – № 132 (2632). – С. 4. **10. Ильин Е. П.** Оптимальные состояния человека как психофизиологическая проблема // Психологический журнал.-1981.-Т.2. – №5. – С. 35–42. **11. Короленко Ц. П.** Психофизиология человека в экстремальных условиях. – Л. : Медицина, 1978. – 218 с. **12. Кочубей А.** Азбука семьи, или Практика работы с семьями: уч.-метод. пособие / А. Кочубей, Н. Умарова. – Псков : ПОИПКРО, 2004. – 152 с. **13. Крюкова Т. Л.** Сапоровская М. В., Куфтяк Е. В. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними / Крюкова Т. Л. Сапоровская М. В., Куфтяк Е. В. – СПб : Речь, 2005. – 240 с. **14. Лица,** перемещенные внутри страны: вопросы и ответы / unhcr/j.park/lka•2006/<http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4b1fc2cd2> **15. Матеріали** семінару «Скринінг та організація підтримки внутрішньо переміщених сімей та дітей у Київській області» 15-16 квітня 2015р. Проект реалізується Службою у

справах дітей та сім'ї Київської обласної державної адміністрації спільно з Міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині». – Київ. **15а.Новини.** Минсоцполитики зареєструвало 1,64 млн **вынужденных** переселенцев / <https://news.mail.ru/society/28681338/?frommail=1>

16. Панченко Л. Л. Адаптация к профессиональной деятельности : учеб. пособ. / Л. Л. Панченко.-Владивосток : Мор. гос. ун-т, 2006. – 35 с. **17. Практики** громадських ініціатив. – Збірка практик створена та надрукована в рамках проекту ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні проблеми ВПО в Україні». – 2015. – 48 с. **18. Педагогічні та** соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах-монографія / Білоус Т. Л., Клімова С. М., Трубавіна І. М. та ін. // за ред. Трубавіної І.М. – Суми, ФОП Наталуха А. С., 2015. – 174 с. **19. Савка В. Є.** Соціальний потенціал сучасної сільської сім'ї: проблеми формування та реалізації : дис... кандидата соціол. наук. : 22.00.03 / Віктор Євгенович Савка. – Львів : «Львівська політехніка», 1995. – 199 с. **20. Трубавіна І. М.** Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика : монографія / Трубавіна І. М. Харків : Нове слово, 2007. – 395 с. **21. Трубавіна І. М.** Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними/ Трубавіна І.М. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології/ науковий журнал.-Суми : СДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – №8 (52). – С. 434–446. **22. Трубавіна І. М.** Розбудова миру.Профілактика і розв'язання конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект: [Навч.-метод. посібник] / Трубавіна І. М., Левченко К. Б, Панок В. Г та ін.– К. : ФОП Стеценко В.В. – 2016. – 192 с. **23. Трубавіна І. М.** Створення соціальних умов для реалізації прав сім'ї, збереження сімейних стосунків, сімейних цінностей щодо сімей з числа внутрішньопереміщених осіб / Трубавіна І. М. // Традиційна культура в умовах глобалізації: родинні цінності і трансляція соціокультурного досвіду поколінь. Матеріали науково-практичної конференції (20-21 травня 2016 року). – Харків : «Точка», 2016. – С. 276–280. **24. УВКБ ООН УКРАЇНА – ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА** Листопад 2016 / <http://unhcr.org.ua/attachments/article/244/2016%2011%20UKR%20Ukraine%20Factsheet.pdf>

Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними

Стаття розкриває проблему здійснення нового виду соціальної роботи, для України – з особами, які перебувають в складних життєвих обставинах – внутрішньо переміщеними особами. В статті на основі аналізу статистичних даних, інтерв'ю, роботи з фокус-групами розкрито причини масового переміщення людей, проблеми внутрішньо переміщених осіб, показано диференцію проблем за віком і статтю.

Показана мета ведення випадку щодо внутрішньо переміщених осіб – соціальна адаптація і примирення. Розкрито сутність ведення випадку в соціальній роботі щодо внутрішньо переміщених осіб: їх виявлення, особливості оцінки складності випадку в залежності від проблем дитини, стану її оточення і середовища, в якому перебуває сім'я, специфіка мотивації сімей з внутрішньо переміщених до участі в роботі з подолання проблем на основі ведення випадку, особливості планування роботи з ведення випадку, її здійснення, критерії ефективності, узагальнено досвід роботи в Україні щодо надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, ведення випадку, оцінка потреб дитини, складні життєві обставини, критерії ефективності ведення випадку, проблеми внутрішньо переміщених осіб.

Трубавина И. Н. Проблемы внутренне перемещенных лиц в Украине как основа ведения случаев в социальной работе с ними

Статья раскрывает проблему осуществления нового вида социальной работы, для Украины с лицами, которые находятся в сложных жизненных обстоятельствах – с внутренне перемещенными лицами. В статье на основе анализа статистических данных, интервью, работы с фокус-группами раскрыты причины массового перемещения людей, проблемы внутренне перемещенных лиц, показана дифференциация проблем по возрасту и полу. Показана цель ведения случая с внутренне перемещенными лицами – социальная адаптация и примирение. Раскрыта сущность ведения случая в социальной работе по внутренне перемещенным лицам: их выявление, особенности оценки сложности случая в зависимости от проблем ребенка, состояния его окружения и среды, в которой находится семья, специфика мотивации семей из внутренне перемещенных лиц к участию в работе по преодолению проблем на основе ведения случая, особенности планирования работы по ведению случая, ее осуществление, критерии эффективности, обобщен опыт работы в Украине по оказанию помощи внутренне перемещенным лицам.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, ведения случая, оценка потребностей ребенка, сложные жизненные обстоятельства, критерии эффективности ведения случая, проблемы внутренне перемещенных лиц.

Trubavina I. Problems Internally Peremischnyh People in Ukraine as a Basis for Case Management in Social Work with Them

The article reveals the problem of implementation of a new type of social work in Ukraine with people who are in difficult circumstances - internally displaced persons. Autor made on the basis of statistical data analysis, interviews, work with focus groups, experts the reasons for the mass movement of people. The author takes the first description of the social,

physical, psychological, pedagogical, law and other problems of internally displaced persons. Article describes different problems by age and sex, the law framework of Ukraine for provision of social services through case management. Main goals of case management on internally displaced persons are social adaptation and reconciliation. The essence of case management in social work on internally displaced persons, their identification, characteristics evaluation of the complexity of the case, depending on the child's problems, the state of its environment and the environment in which the family is, the specifics of motivation internally displaced families to participate in the work of overcoming problems through case management, especially planning on case management, its implementation, performance criterias.

The article describes the generally experience in Ukraine to assist internally displaced persons. There are the best practices in different regions of Ukraine on help of services with migrants. The author describes the peculiarities of the case of internally displaced persons and warnings in its implementation.

Key words: internally displaced persons, case management, assessment of children's needs, difficult life circumstances criteria yefktyvnosti case management, problems of internally displaced persons.